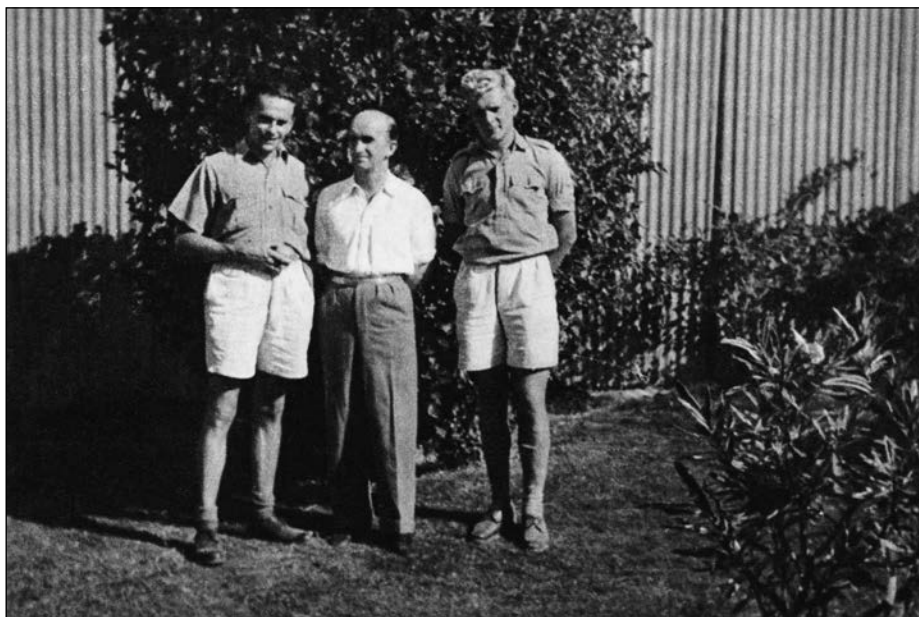

FAKTOGRAFICKÁ LITERATURA

Nástrojem politické propagandy se po únoru 1948 stávala rovněž faktografická literatura a v jejím rámci zvláště cestopisná reportáž. Propagandistické prvky pronikaly nejen do prací profesionálních spisovatelů, ale okrajově i do knih autorů, kteří si kladli spíše věcně poznávací než umělecké cíle. Teprve od poloviny padesátých let lze v rámci faktografické prózy pozorovat tendenci jistého „návratu k normálu“: propagandistické prvky slábly nebo nabývaly implicitní povahy, v nakladatelské politice opět postupně rostl význam dočasně opomíjených faktorů čtenářské atraktivity – neotřelosti tématu, hloubky věcného poznání, zajímavosti a osobitosti pisatelových zážitků.

■ Cestopisy

Vedle četných cestopisných reportáží psaných spisovateli v rámci jejich příležitostných cest do zemí „tábora míru“ a „odumírajícího“ západního světa si v žánrové oblasti cestopisné reportáže v padesátých letech vydobyli vůdčí postavení cestovatelé Jiří HANZELKA a MIROSLAV ZIKMUND (→ s. 269, kap. *Próza*). Na jejich tvorbě lze nejlépe pozorovat, jak se měnila dobová představa cestopisu, jeho aktuálnosti, tematické, myšlenkové i výrazové naléhavosti. Ačkoli jejich knihy byly dobovými propagandistickými tlaky poznamenány podstatně méně než ostatní cestopisná produkce, přece jen byl patrný rozdíl mezi třídílnou *Afrikou snů a skutečnosti* (1952) a knihami popisujícími cestu po zemích Jižní Ameriky: *Tam za řekou je Argentina* (1956), *Přes Kordillery* (1957), *Za lovci lebek* (1958).

Hanzelka a Zikmund s traderem Tomšem (uprostřed)

Kaffi před kamerou
Hanzelky
a Zikmunda

Základní struktura vyprávění zůstala nezměněna – jeho osu tvořily ve všech uvedených dílech beletrizované záznamy cestovního deníku, dramatické výjevy ze zdolávání horských silnic, močálů a jiných přírodních překážek; prohlídka velkého města se autorům zpravidla stala příležitostí k obsáhlejšímu výkladu o dějinách i současném stavu té či oné země; návštěva významného těžebního či zpracovatelského závodu jim poskytla možnost pojednat o hospodářské situaci státu, o postavení námezdních sil, zájmech a politice zahraničních monopolů v dané oblasti; seznámení s českým krajanem nebo s řadovým domorodcem se stalo východiskem k portrétu či k dějově rozvinutému lidskému příběhu. Pod touto stabilní kompoziční makrostrukturou probíhaly však posuny v mikrostruktuře vyprávění. Deduktivní postup od obecného ke konkrétnímu, od znalostí nabytých „z druhé ruky“ k ilustrativním dokladům, byl postupně nahrazován postupem opačným. Ten směřoval od viděného k intelektuálně uchopenému, od charakteristického detailu k obecnému závěru, od individuálního zážitku a lidského příběhu k politickým, historickým i mravním zobecněním. Uvolňovaly se i tematické normy, takže autoři se již nemuseli zříkat zajímavých poznatků a epizod jen proto, že byly v dobové tematické hierarchii vnímány jako „netypické“. Spolu s tím, jak Hanzelka a Zikmund kultivovali své schopnosti obrazného vyjadřování, předmětného popisu, názorné zkratky a dějové i myšlenkové pointy, znamenaly tyto posuny také vyšší stupeň čtenářské atraktivitu.

Hanzelka a Zikmund dokázali i při tlaku dobových norem vytvořit reportážní cyklus, v němž došlo k organickému sladení věcně poznávacích a uměleckých složek textu. Knihy řady dalších autorů byly však z hlediska vypravěčské techniky bezradné. Švy mezi rovinou osobních zážitků a výkladovými pasážemi v nich byly mnohem znatelnější, naučné pasáže faktograficky přetíženy. Výsledný text zcela nemotivovaně osciloval mezi polohami osobního itineráře či skicáře dojmů na straně jedné a historicko-etnograficko-politického kompendia na straně druhé (LADISLAV MIKEŠ PAŘÍZEK: *Afrika pod maskami*, 1950; *Belgické Kongo a jeho lid*, 1956; JAROSLAV RAIMUND VÁVRA: výbor *Africké cesty*, 1955; *Na březích Nilu*, 1958; PAVEL POUCHA: *Třináct tisíc kilometrů Mongolskem*, 1957; KAREL GAVLAS: *Polární léto*, 1958).

Od poloviny padesátých let určovala vývoj cestopisné reportáže mimo jiné i reakce na propagandismus předchozího období. Jejím projevem byly dvě příznačné tendence českého cestopisu této doby: tíhnutí k lyrizaci a k exotismu.

První tendenci ztělesňovaly programově apolitické cestopisy JANA SEVERINA z italské a jugoslávské Istrie (*Na průsečíku Evropy*, 1956) a STANISLAVA RICHTRA z Řecka (*Země starých bohů*, 1957). Severinova próza byla komorní a nevýbojná v záměru i ladění, autor se soustředil na malířsky impresivní postižení krajiny, městských i venkovských scenerií, každodenní tvářnosti života v jeho národopisných zvlátnostech. Richter měl větší ambice, pokusil se o cestopis lyrizující a historizující, avšak jeho lyrické popisy památných míst upadají do konvenční poetičnosti a exkurzy do dějin a mytologie postrádají větší míru vypravěčské osobitosti.

Druhá tendence byla čistě tematická. Zatímco dříve autory přitahovaly země, jež byly reáliemi, způsobem života nebo alespoň politickým zřízením blízké tehdejšímu Československu, v druhé polovině padesátých let se do středu pozornosti dostávaly kraje po všech stránkách exotické.

Po spisovatelských pohledech do Afriky, Jižní Ameriky, Číny, Indie a Indonésie tak v roce 1958 došlo i na jednu z nejzáhadnějších zemí světa – Tibet. Novinář KAREL BEBA („*Tajemný Tibet*“, 1958) i filmaři VLADIMÍR SÍS a JOSEF VANIŠ (převážně obrazová publikace *Tibet*, 1958) měli příležitost podívat se do Tibetu krátce po zprovoznění dálkových silničních magistrál a po připojení země ke komunistické Číně. Beba na Tibet pohlížel s převahou toho, kdo svou vlastní civilizaci považuje za vývojově pokročilejší. Byl pro něj zemí sice nesmírně zajímavou, přitom však feudálně zaostalou a volající po politických, sociálních i kulturních změnách, které měla podle jeho soudu vnést do Tibetu spolupráce místních hodnostářů a centrální pekingské moci. Sís a Vaniš naproti tomu přistoupili k Tibetu spíše jako k zemi, kterou se nechávají unášet a okouzlovat; úvodní text i fotografie jejich knihy zdůrazňovaly poetickou, někdy až mytickou jedinečnost tibetské krajiny i tamních obyvatel.

Z tematického hlediska bylo ve své době ojedinělým počinem také vydání objemných vzpomínek dlouholetého organizátora velkých loveckých výprav do africké divočiny

BEDŘICHA MACHULKY *V Africe na stezkách zvěře* (1955, lit. spolupráce Alois Kaiser). Machulkova kniha se cele soustřeďovala k věcné stránce vyprávění. Svého čtenáře oslovovala nejen čtivě zprostředkovanými odbornými vědomostmi a dramatickými loveckými zážitky, ale také nestrannými poznámkami o životě v afrických koloniích – vyprávění se zmiňovalo například o kladných výsledcích některých opatření anglické koloniální správy ve východní Africe nebo o těžko změníitelných životních návycích černošských kmenů.

■ Memoáry

Částečný „návrat k normálu“ byl od poloviny padesátých let patrný též v žánru memoárů. V první polovině desetiletí vycházely především vzpomínky dělnických funkcionářů, v druhé polovině se spektrum memoáristiky opět rozšířilo a centrální místo v ní zaujaly vzpomínky známých osobností umění a kultury. Žánr tak navázal přerušenu kontinuitu, v níž lze však stěží pozorovat nějaké výraznější vývojové pohyby. Kulturní memoáristika stála – podobně jako v období 1945–48 – na okraji literárního dění, nevycházely z ní výraznější umělecké podněty. Pokud vůbec byla kriticky reflektována, pak většinou jen s ohledem na svou rovinu faktografickou.

Nejblíže k předúnorové memoárové próze měly *Paměti MATYÁŠE MURKA* (1949, zapsal Stanislav Petíra). Významný slavista slovinského původu a čelný představitel univerzitního života v meziválečné Praze v nich bez literárních ambicí, věcně a se značnou detailností zachytil hlavně svou vědeckou dráhu a kulturní atmosféru v místech, kde studoval a působil.

Další knihy vzpomínek z českého kulturního života se začaly objevovat až od roku 1955. Jejich autory byli vesměs umělci starší a nejstarší generace, jako by obnova a nakladatelská rehabilitace žánru přicházela „od kořenů“ národního kulturního života. Nejvýznamnější z těchto publikací byla *Zaschlá paleta* LUDVÍKA KUBY (1955), jež objala téměř sto let kulturního dění, na němž se tento malíř, hudebník, spisovatel a sběratel slovanských lidových písní aktivně podílel. Mnohostrannost autorova nadání i epického temperamentu se zračila v citlivém vypsání dětských zážitků v malebných Poděbradech, stejně jako v zachycení vlastního tvůrčího hledání či v portrétech lidí, s nimiž se v životě setkal a kteří mu byli blízcí.

Ostatní memoárové knihy té doby měly již mnohem užší záběr. Autor lidových románů **JAN MORÁVEK** vytvořil v práci *U nás na Sázavě* (1957) jakýsi pandán své beletristiky: zachytil svéráz starosvětského života v Posázaví, popsal nejvýznamnější tamní řemesla a živnosti a do takto vzniklé lokální kroniky vložil i pár listů z historie svého rodu. Dramatik a divadelník **EDMOND KONRÁD** spojil do souboru *Nač vzpomenu* (1957) jednak idylické vzpomínky na dětství a maminku, jednak letmo načrtnuté portréty osobností

předválečného divadla a kultury. Až k rodině Čelakovských, s níž byl spřízněn, a k dalším kulturním osobnostem druhé půlky 19. a počátku 20. století se vracely vzpomínkové, leckdy humorně pointované skici někdejšího redaktora a fejetonisty Národních listů LADISLAVA TŮMY-ZEVLOUNA *Alej vzpomínek* (1958). Naopak především autobiografické ladění měly vypravěčsky prosté paměti JAROSLAVA VOJTY *Cesta k Národnímu divadlu* (1958), popisující hlavně počátky autorovy herecké kariéry u kočovných společností, stejně jako vzpomínky vypravěčsky robustní osobnosti KARLA DVOŘÁKA *Sochař vypravuje* (1958), v nichž se anekdotické epizody z dětství a studií zcela organicky pojily s tragickými zážitky z první světové války.

Výraznější impulz do české memoárové prózy vnesly teprve vzpomínky VÍTĚZSLAVA NEZVALA *Z mého života*, jež vycházely během let 1957–58 na pokračování v týdeníku *Kultura*; knižně byly uveřejněny až roku 1959 (viz *DČL 1958–69*, kap. *Faktografická literatura*).

■ Biografie

Titulů, jež svým pojetím faktografického vypravování předjímalý tzv. literaturu faktu, etabloující se jako samostatný směr až v následující dekádě, vyšlo v padesátých letech málo a měly vesměs životopisný základ. Platilo to pro knižní prvotinu rozhlasového reportéra a průkopníka naučného rozhlasového pásma FRANTIŠKA GELA, pojednávající o příznačně dobovém tématu *Internacionála a Marseillaisa, dvě vítězné písně* (1952). Předmětem autorova výkladu nebyl totiž jen vznik a působení titulních skladeb, ale v neméně míře i životní osudy jejich autorů. Biografický princip se uplatnil také v pracích pohybujiících se na pomezí faktografické literatury a románového pásma (smetanovská kniha JIŘÍHO MAŘÁNKA *Píseň hrdinného života*, 1952), popřípadě v dílech vnášejiících do dané oblasti rysy popularizačního pojednání (posmrtně vydaná publikace JIŘÍHO BAUMA o poslední africké cestě Emila Holuba *Holub a Mašukulumbové*, 1955).

Zvláštním případem životopisně zacílené faktografické literatury padesátých let se staly *Kolty bez pozlátko* JIŘÍHO BRDEČKY (1956), výkladový pandán k románové parodii téhož autora *Limonádový Joe*, čtenářsky právě rehabilitované druhým, upraveným vydáním. Tři portréty desperádských životních drah legendárních pistolníků Divokého západu – Divokého Billa Hickoka, Billy Kida a bratří Jamesových – byly ve své době ojedinělé způsobem zpracování i výběrem amerického tématu, donedávna sloužícího jako klíčový terč budovatelské satiry. Posláním, k němuž se Brdečkova kompilace anglojazyčných publikací výslovně hlásila, bylo kritické přezkoumání romantického mýtu Západu, proslaveného filmovými a literárními westerny.

Snahou o nahrazení hrdinského mýtu psance vyprávěním o tom, jak to „tenkrát na Západě“ chodilo doopravdy, odkazovala Brdečková práce na dřívější pokusy o nové uchopení tématu, patrné v české zábavné četbě od let okupace. Toto realistické pojetí ovšem nevyklučovalo jisté vypravěčské zalíbení v látce i v pochybných hrdinech samých, které se manifestovalo zejména v oscilaci autorského stylu mezi rovinou věcně informativní a náznakově parodickou.

Biografické východisko bylo patrné i v *Bílé pevnině* STANISLAVA BÁRTL (1958), která měla k pozdější literatuře faktu nejbližší. Kniha je historií objevování Antarktidy od prvních novověkých výprav až po Mezinárodní geofyzikální rok (který byl také vnějším popudem k jejímu napsání). Předmětem díla byl několik staletí trávající proces objevů, který autor sleduje v chronologické posloupnosti, jádrem vyprávění se však zcela přirozeně stávaly dramatické lidské osudy, příběhy lidí, kteří svůj život zasvětili cestám k jižnímu pólu. Po Andrejsově odbojové reportáži *Za Heydrichem stín z předúnorového období*, předznamenávající složku historicko-publicistickou, se Bártlovou knihou představila druhá, vědecko-popularizační linie vznikající literatury faktu.